

Val do Mao, o noso anfitrión

My Host the Word
(George Santayana)

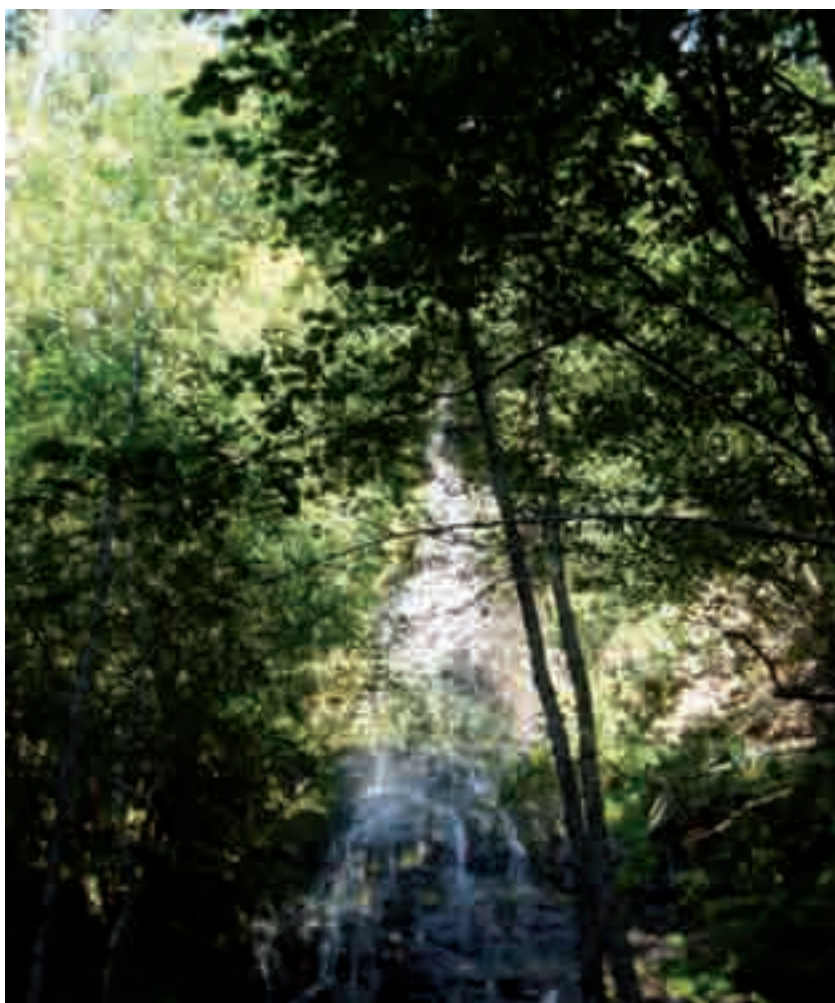
Casa natal da autora, no Val do Mao

Falar do Val do Mao, da furia verde dunha vexetación que non renuncia a ser autóctona. Explicar o seu colo inmenso, o útero que cerran as estrelas nun mes de agosto, cando as Perseidas destelan os froitos das galaxias. Vendimar as cores do outono para a paleta imposible de todos os ocre, vermellos e amarelos. Caer deliberadamente na falacia patética, a que nos leva a transmitir os nosos sentimentos ás cousas. Percibir, neste engano, unha man a facer cunca como quere a imaxinación popular cando pescuda as orixes do nome. Descubrir o carácter sagrado da fraga antes de existiren os deuses. Achar a morada duns seres que son, mais non viven alén dos soños. Cribar a néboa e a escuridade para atopar, como pebidas de ouro, anacos de tempo ido. Abrirnos á hospitalidade do val, á suxestión dos seus camiños, porque el ha ser o noso anfitrión. Será o centro do mundo a se expandir malia que o círculo que imos percorrer sexa ben pequeno e nos afaste pouco deste ónfalo que quen traza os itinerarios quere tal. Non en van naceu aquí e aquí configurou o seu universo simbólico. Déixense, pois, guiar por esta cega de paixón nativa para caer no foxo infinito da nostalgia.

MARICA CAMPO

Estudou Teoloxía na Universidade Pontificia de Salamanca. Foi mestra até 2008 data na que se xubilou. Ten publicado tanto no ámbito da poesía como da narrativa, teatro, ensaio e artigos de prensa. Letrista de *Fuxan os Ventos* e *A Quenlla*

Ventos e A Quenlla

Fervenza en Lóuzara

Estas son terras prologais se se ollan desde os confíns orientais do país ou un espazo de transición entre a dondeza do Val de Sarria e a ma-xestosidade do Caurel. Ao igual que as terras do Barbanza debuxan o tránsito entre as Rías Altas e as Rías Baixas, a que Ánxel Fole bautizara como Terra Brava, O Incio ao que pertence o Val do Mao, é a pasarela entre dúas comarcas ben definidas. E estamos, talvez, a maltratar un chisco a descrición porque, a dicir verdade, esta é unha das terras coa personalidade xeográfico-paisaxística-cultural máis acusada, de maior beleza, e que conserva aínda o rostro do que a Galiza foi e do que pode volver ser nunha ordenación do territorio humanizadora e respectuosa coa súa esencia.

Trataremos, xa que logo, de dar conta sumaria deste cosmos particular. Os itinerarios, como xa se suxeriu, partirán todos do Val do Mao, mais o sentido práctico do viaxeiro ou viaxeira pode aconsellar outras opcións.

Podemos chegar desde a A-6, na saída de Nadela, dirección Monforte – Ourense, accedendo á estrada de Sarria ou pola vía rápida. Xa nesta vila, collemos a estrada de Samos (C-633) e á altura de Tebilide, uns oito quilómetros despois, atoparemos un enlace que vai ao Incio (C-641). A seis quilómetros, aproximadamente, está o Val do Mao.

Quen viñer do Sur de Galiza preferirá pasar por Monforte de Lemos e a capital do municipio, O Incio, para coller desde alí a estrada C-641.

O Val do Mao é unha veiga regada polo río que lle dá nome. O río é alí pequeno e vai case oculto pola vexetación que inza na súa canle. Acaba de nacer en San Salvador, ao pé do Oribio, e medrará camiño do encoro de Vilasouto para regar o Val de Lemos e se perder, finalmente, no Cabe.

Recibirannos as árbores. As abas dos múltiples outeiros que rodean o val son auténticos tapices deseñados por árbores vedrañas. Castiñeiros, bidueiros, salgueiros, pradairos, amieiros e, sobre todo, carballos, contan o paso do tempo por centurias. Cómpre, daquela, camiñar por soutos, carballeiras e fragas para saudar estes exemplares únicos, dunha personalidade tal que todos merecerían ter nome propio, como o carballo de Piteiro.

O carballo de Piteiro está en Vila-meá. No Barrio Novo cóllese a pista que leva a esta aldea situada no val do regato de Vilameá, afluente do Mao. No lugar denominado A Volta, xusto na entrada da poboación, á esquerda, atópase este xigante ao que os expertos lle calculan unha idade comprendida entre os 250 e os 500 anos. Os do lugar non pasan por menos de mil.

Aquí os defuntos dormen a cuberto. Santa María, San Román e San Salvador do Mao teñen unha singular característica común. As tres posúen, arrimado á igrexa, un adro cuberto que é, asemade, cemiterio.

Santa María conserva columnas e outros elementos dun primitivo tem-

O carballo de Piteiro está en Vilameá. No Barrio Novo cóllese a pista que leva a esta aldea situada no val do regato de Vilameá, afluente do Mao. No lugar denominado A Volta atópase este xigante

plo románico aínda que a maioría é renacentista. A súa historia transcorre en paralelo co mosteiro de Samos da que foi freguesía e cuxos monxes trasladaron a ela, fuxindo dos sarracenos desde Andújar, os restos de San Eufrasio, un dos sete Varóns Apostólicos que fora o primeiro bispo daquela diocese andaluza. A reitoral é o antigo priorado, un caserón de pedra con tellado ás catro augas que está a ser restaurado. Na súa fachada consérvanse dous escudos abaciais a testemuñar as súas orixes. Alí viviu unha tempada Francisco Ruíz de Castro Andrade e Portugal, VIII conde de Lemos, co nome de Frei Agustín. Nado en Madrid en 1582, foi Virrei e Capitán Xeneral en Sicilia en 1616. Casou en Nápoles con Lucrecia Legnano de Gatinara, VI Condesa de Castro. En 1629, aos cincuenta anos, renunciou a títulos e posesións e profesou no mosteiro beneditino de Sahagún. El foi o que trouxo para Samos as reliquias de San Xulián e Santa Basilisa, patróns daquela vila. Hai unha catalpa que se inclina para non danar o edificio, plantada polo pai de quen escribe á volta da viaxe de vodas, a comezos de 1940.

San Román é un anexo da parroquia de Santa María. A igrexa, románica, está illada das casas do lugar de Goimil. Como as outras dúas, é unha construción humilde, feita con laxas de pizarra.

A igrexa románica de San Salvador pertenceu a un antigo mosteiro do que temos noticias desde o século

X. Todo apunta a que é o santuario ao que fai referencia o xogar medieval Martín de Pradozelos, en cinco cantigas de romaría. Talvez o vento aínda asubie nos carballos as palabras que o autor pon en boca dunha rapaza fachendosa. Se van tres rapazas fermosas a San Salvador, ela será unha delas. Se van dúas, ela será unha delas. Se vai unha, será ela:

“Por Deus que vos non pês,
mia madr'e mia senhor,
d'ir a Sam Salvador,
ca, si oj'i van tres
fremosas, eu serei
a ùa, ben o sei.
Por fazer oraçon,
quer'oj'eu alá ir,
e, por vos non mentir,
se oj'i duas son
fremosas, eu serei
a ùa, ben o sei.
I é, meu amig', ai
madr', e i-lo-ei veer,
por lhi fazer prazer;
se oj'i ùa vai
fremosa, eu serei
a ùa, ben o sei.

Na necrópole de Santa Mariña, ao longo da serra do mesmo nome, viaxamos a finais do Neolítico e comezos da Idade de Bronce (do IVº ao IIº milenio a. de C.). Nela converxen tres concellos: O Incio, na parroquia de Santa Cristina do Viso; Samos, na parroquia de Santiago de Formigueiros e Sarria; en San Martiño de Loureiro.

Mosteiro de Samos, fachada principal, abaixo, carballo de Piteiro

Castro de Formigueiros

É un espazo de grande valor arqueolóxico, tanto pola cantidade de medorras -máis de medio cento- como polas características das mesmas. Hai, así mesmo, xacementos en que se poden apreciar gravados rupestres.

O castro de Formigueiros, na serra do Édramo, a un quilómetro do Val do Mao, está situado a uns 795 m. de altitude, polo que constitúe unha atalaia desde a que se albisca unha ampla panorámica. Das súas inme-

diacións parte unha ruta de sendeirismo. As Fontiñas, chea de agradábeis sorpresas para quen guste da natureza en estado puro e das vistas máis sorprendentes. Desemboca nas inmediacións da igrexa de Santa María do Mao. "Trátase dun castro cunhas murallas imponentes, que en altura e en anchura mesmo se poderían comparar coas de Lugo, aínda que o seu perímetro é moito menor", como o define o arqueólogo Gonzalo Meixide Cameselle. En todo caso, é un dos castros máis monumentais de Galiza e, até hai algúns anos, apenas fora investigado. Os campos de traballo que se veñen organizando cada verán nos últimos tempos deron como resultado achados moi importantes, como lousas con gravuras de peixes e cabalos, ademais de numerosas construcións.

É inescusábel unha visita á igrexa de Hospital, a única do territorio español construída integramente con mármore. A dous quilómetros da capital do municipio (C-642) álzase, singular e fermosa. De mármore azul extraído de canteiras da zona, edificada no século XII polos hospitalarios de San Xoán de Xerusalén, carece de espadana. O campanario é unha torre exenta, tamén románica, resto doutras antigas construcións arrimadas ao templo. A portada principal ten catro arquivoltas sostidas por columnas monolíticas de capiteis vexetais. No tímpano, a cruz de Malta. A ábsida é poligonal e ten tres ventás de estilo compostelán. No interior, no muro Norte, hai un arcosolio gótico debaixo do cal se atopa o sartego do comendador Frei Alonso (ou Álvaro?) de Quiroga. Sobre o altar pendura un Cristo de madeira, de tamaño natural, do século XIII. Á dereita, xa fóra do presbiterio, hai unha talla en madeira, tamén románica, dunha Virxe sedente aleitando o Neno. Quen ler o conto "O tesouro", de Ánxel Fole, non tardará en descubrir o escenario que o inspirou. Á dereita da fachada principal está o panteón dos Quiroga. Construíuse con restos dunha edifi-

cación anterior e circula unha lenda verbo do achado de olas cheas de ouro naquel predio. No seu interior hai unha cadea traída de Lugo en 1884. Seica se trata dunha “cadea de perdón” que, na casa onde estaba situada anteriormente, servía para acoller os delincuentes e volvelos inmunes aos gardas e aos castigos.

Un castiñeiro vedraño, situado nas inmediacións da igrexa, é testemuña muda da historia do lugar, acaso desde os últimos seiscientos anos.

Manuel do Zoqueiro, o sancristán da igrexa, está sempre disposto a guiar o visitante e ilustrar con anécdotas a historia do monumento. Cómpre non deixar de preguntarlle polos contos de lobos que escoitou de boca do seu pai, o Zoqueiro, fonte, sen dúbida, dalgunhas das historias de Fole. Non hai que esquecer que o autor de *Terra Brava* viviu na Casa-Pazo dos Señores de Quiroga, como preceptor dun dos herdeiros.

A 6 km. de Hospital está a Ferraría do Incio. A estrada transcorre paralela á canle do río Cabe, que circula na súa groba varios metros máis abaixo. Medio quilómetro antes de chegar á pequena vila, á dereita, está a subida á fonte de Augas Rubias. É o balneario de augas ferruxinosas -arsenicais-bicarbonatadas- onde xeracións, desde o Imperio Romano, curaron doenzas tales como a anemia, desarranxos menstruais, esterilidade, estados depresivos e afeccións de rin. O balneario foi construído en 1892 por iniciativa de Benigno Quiroga Ballesteros, o político liberal que chegaría a ministro de gobernación, casado con Julia Espín, musa de Bécquer.

O hotel, unha construción de 1884 que pertenceu á familia Gasset até hai poucos anos, evidencia a súa sona que chegaron a ter as augas da Ferraría. Na actualidade está a ser rehabilitado, dito sexa de paso, moi lentamente.

Unha política municipal atinada podería converter este lugar nun dos maiores atractivos turísticos do país. Atravesada polo río da Antigua, que

conflúe co Ferraría na propia poboación, con casas de pedra empoleiradas nos outeiros, é certamente singular e merecería mellor sorte que o despoboamento e paralización que a tollen.

Lóuzara

Deixáramos á esquerda, a pouca distancia de Hospital, a subida a Trascastro. Sería boa idea visitar esta aldea e mesmo chegar até a próxima, Río. Atoparémonos cunha auténtica Arcadia na que os castiñeiros, moitos deles ocios, semellan ser os personaxes dunha fábula.

Pola estrada da Pobra de Brollón, que comeza no cruce de Hospital, a quilómetro e medio, atoparemos á esquerda o pazo de Dompniñor. É o pazo de Lucenza na ficción de Ánxel Fole. Hai noticias da súa existencia desde o ano 1485. O actual, reformado no século XVIII, foi edificado por Rodrigo Ozores e Losada a mediados do XVII. É propiedade da familia Gasset, que o utiliza nas vacacións. Non é visitábel, mais pódese contemplar desde o exterior o portón brasonado. A estrada transcorre pola marxe dereita do Cabe e, se seguimos tres quilómetros e medio máis, chegaremos á aldeña de Biduído, outra paraxe de grande interese paisaxístico.

Desde o Incio, retomando a estrada que vai ao Val do Mao, hai á esquerda unha estrada que vai a Sirgueiros, Rendar, Goo, Santa Cristina do Viso e sae á altura de Oural. Teremos pasado por Romariz, de Rendar, onde hai un interesante pazo reformado nos séculos XVIII e XIX. Rec-

Mosteiro de Samos, fachada do río

tangular, con torre cuadrangular situada nun dos laterais, e capela con cúpula noutro ángulo, ten ademais un souto e unha carballeira frondosos. Pertenceu á familia Durán Loriga até que foi adquirido e restaurado para dedicar a turismo rural. Parece ser que cesou nesta actividade porque a mercou un construtor galego afincado en Inglaterra. Aínda así, non é difícil visitalo.

Santa Cristina do Viso está a medio quilómetro de Goo, tomando unha pista á dereita que leva a Sobrado. Sobre un outeiro, na confluencia dos ríos Mao e Penalba, levántase o castro do mesmo nome. O cóngo lucense do século XVII, Juan Pallares Gayoso, na súa obra *Argos divina*, identifica este lugar co escenario da batalla onde o mouro rebelde Mahamud foi derrotado polo rei galego Afonso II o Casto, que reinaba desde Oviedo. A tradición di que, tras a batalla, o río Mao chegaba tinto de sangue até Bóveda. Sobre o castro está edificada a igrexa e o cemiterio onde repousan os restos do poeta Lois Pereiro, oriúndo destas terras.

Samos, cuxa estrada deixamos para chegar ao Val do Mao desde Sarria, é a capital do concello do mesmo nome. A vila naceu arredor do mosteiro do que hai noticia de que existía xa en 655. Afonso II refuxiouse alí ao fuxir dos seus adversarios. Cando foi proclamado rei, fíxolle a concesión dos terreos situados nun radio de media milla. Tras novas concesións reais, expulsións e

sucesivas reformas, incorpórase no século XVI a San Benito el Real de Valladolid e é reconstruído. Abandonado cando a desamortización, volve ser ocupado polos beneditinos en 1880. Tras arder en 1951, remátase a súa reconstrución en 1960 e é inaugurado polo ditador Franco. A fachada é barroca e por unha gran escalinata accédese á igrexa neoclásica que ten unha bóveda de gran beleza. As imaxes máis salientábeis, tanto do interior como do exterior, son obra de Xosé Ferreiro. A visita ao mosteiro arrinca da portaría. De-la pasamos ao Claustro Grande. É o máis grande dos existentes nos mosteiros do Estado español, está axardinado e ten no centro unha estatua do Padre Feixoo, obra de Francisco Asorey. O Claustro das Nereidas ou Claustro Pequeno (1539 – 1582) pertence ao gótico serodio e o nome do seu autor reza nunha das claves da parte do suroeste: Pedro Ros Natura[] de Monforte. A fonte das Nereidas, barroca, foi feita por un frade chamado Xoán. Son sereas de xenerosos peitos que non deixaron de espertar suspicacias entre algunhas autoridades da Orde; mais, segundo a tradición, non lles foi posible mover as pedras. Tamén é de interese a torre do reloxo, situada entre os claustros, e a porta románica da igrexa primitiva (século XIII), a biblioteca, o refectorio e as controvertidas pinturas actuais do andar superior do Claustro Grande. Por último, é obrigada unha visita á

Capela do Ciprés, prerrománica (século IX), situada a cen metros do mosteiro.

A poucos quilómetros de Samos atópase o Val de Lóuzara, a terra que o finado poeta Fiz Vergara Vilariño chamou xabreira. Como tal, fría e sombriza, convén visitala nunha época, cando menos, temperada. É un val sucado polo río que lle dá nome, o Lóuzara, un río troiteiro de augas cristalinas que verten no Lor, perto de Valdomir. A paisaxe de ribeira, flanqueada de elevacións de máis de mil metros que caen en picado, é unha das máis bonitas do país. En Santalla, parroquia natal de Fiz Vergara, atópanse varios dos lugares de maior interese: a cova de estalactitas e estalagmitas; a Fonte da Cova co muíño do poeta, a casa onde naceu, ao lado da igrexa, e o cemiterio onde descansa, e a fervenza, a un quilómetro aproximadamente, seguindo desde alí un camiño paralelo ao río. O viaxeiro escoitará, na voz da auga, a palabra viva e doente do poeta que pasou as horas "amarrado a un reloxo paralítico", a agardar pola súa *pastora de sorrisos nos eidos da bremanza*:

Se viñeras a min, muller amiga,
cunca de mosto ou doce viño novo,
deixaría eu de ser un home lobo
oculto nun trigueiro sen espiga.
Se viñeras a min cunha cantiga,
forxada nas raigames deste pobo,
eu sería feliz zugador un trobo
rebordante de mel e seiva antiga.
Se viñeras a min polo aveseado
dunha norteira fraga de veludo,
o viño meu xa non sería acedo.
Nin acedo sería o tempo rudo,
pois farías da miña vida un ledo
paraíso de amor no vento mudo.

A Asociación Cultural "Ergueitos" de Sarria, promotora de múltiples iniciativas para manter viva a memoria do poeta, organizou unha ruta desde a Fonte da Cova até a fervenza, na que diversos artistas plásticos están a instalar as súas esculturas.

Casa en San Salvador do Mao

Para chegar a Lóuzara collemos a estrada que vai de Samos a Pedrafita e que pasa por Triacastela e o Cebreiro. A moi pouca distancia do mosteiro atoparemos un cruce á dereita que leva a Lóuzara e Courel. Así que, desde as terras de Fiz, é recomendábel continuar até as de Novoneyra.

Non sendo esta unha guía turística ao uso, talvez non cumpra facer recomendacións gastronómicas, mais agradecerán saber que en Lóuzara está o Mesón de Paredes, onde poden xantar moi ben e a bo prezo embutidos caseiros, troitas e churrasco. Na preparación da caza é mestra indiscutíbel Veva, en Foilebar. A Foilebar chégase desde o Val do Mao por unha estrada que arrinca da que leva á igrexa, antes das canteiras de Cadamonte, dirección Pacios. Tamén hai unha estrada desde o Incio.

Coido que en todas estas visitas non nos afastamos máis de vinte quilómetros do Val do Mao, o centro des-

Igrexa de San Salvador do Mao

de o que partimos. Nun balance final pesará, máis que a arte e os vestixios do pasado, ese lento veneno que pon nos ollos unha cousa verde, como cantara o poeta. Se espertar demasiadas expectativas e logo, tras visitar estas terras, consideraren que esaxerei, saiban desculparme porque xa se sabe que o amor, ás veces, cega. Á fin, como escribiu Milosz e cita Gaston Bachelard: "Eu contemplaba o xardín de marabillas do espazo coa sensación de mirar no máis profundo, no máis secreto de min mesmo; e sorría, porque nunca me soñara tan puro, tan grande, tan fermoso! No meu corazón estalou o cántico de grazas do universo. Todas estas constelacións son túas, están en ti; non teñen realidade fóra do teu amor".

A entrar nesa realidade os convidado, tal como fixen hai ben anos desde o poema "Val do Mao" do meu libro *Tras as portas do rostro*:

Polo zume agridoce das reinetas
acode a min o Val en sortilexio
e esta noite
quero partir contigo a mazá loira
coma quen compañeiro o pan comparte.

Val do Mao!
Cunca de beber o viño amargo
do amor feito distancia para sempre,
estadea de pombas fuxidías,
abano de cores que esvaecen,
po milenario,
casa.
Todo está alí
e todo foxe nun fluír de fume.

Burla o tempo comigo
e faremos o leito no colo das montañas,
vestiremos co verde dos carballos,
cinguiremos o van de madresilvas,
encheremos o alento de amorodos
e cereixas e arandos doutros días.
Buscaremos a nena que navegaba o río
na tapa dun baúl coma nun soño.
A n i ñ a r e m o s
entre a herba abelleira e o fiúncho
e beberemos o clamor da salvia,
Lembraremos os aforcados tristes
baixo a catalpa en flor cara ao silencio.
Seguiremos no ar as bolboretas
e a xeira da andoriña contra o muro.
Iremos xuntos pola horta,
a das mazás reinetas, a do pombal sombrío
que as pombas xa deixaron para a hedra.
E entraremos na casa
onde a miña pantasma está expiando
unha culpa longuíssima sen nome.

Olla a miña pantasma: come lilas,
p á l i d a s l i l a s
mortalmente ancoradas nalgún libro.
Hai unha páxina, talvez, que busca,
un verso nunca escrito que procura,
unha palabra para abrir a porta.
Ensaia a conta atrás polos reloxos,
sangra e desángrase de soidade soa
desde as veas da chuvia
e dorme á fin cando a mañá esperta
e alza o día coma un mastro.

1989 ■

Enlaces para consultar rotas de sendeirismo:
www.terra.es/personal/xosemmp/rutase.htm
www.lugosur.com
www.concellodeoincio.com/